

1835-1838 YILLARI ARASINDA SIRP KNEZLİĞİ'NDE ANAYASA HAREKETLERİ

Constitutional Movements in the Principality of Serbia Between 1835-1838

Tanja Čerevicki*

Özet

Modern Sırp devletinin temelleri, Birinci (1804) ve İkinci (1815) Sırp Ayaklanmalarıyla atıldı. Sırp halkının o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadelede, daha sonra Sırp'ların ulus kimliğini oluşturan temel unsurları ve on dokuzuncu yüzyıl Sırp devletinin kuruluşunun temellerini bulmaktayız. Ayaklanmalar sırasında, Sırp Knezliği'nin ilk kamu hukuku kaynakları ortaya çıktı. Özerk bir Sırp Knezliği yaratılmasının yasal dayanağı olarak hizmet eden 1820'ler ve 1830'lardan kalma Rus-Osmanlı barış antlaşmaları bu konuda temel kaynaklar oldu. Sırbistan Osmanlı egemenliği altında 1830-1878 yılları arasında imtiyazlı vilâyet statüsü elde etmişti. İmtiyazlı devletler, statüleri çerçevesinde içişlerinde hukuki, idari ve mali düzenlemeler yapma yetkisine sahiptiler. Ancak kendi anayasasını ilan etme meselesi yeterince açık değildi ve hem süzeren devletinin hem de Rusya başta olmak üzere Büyük Güçler'in görüşlerini içeriyordu. Çalışmamızda, ilk Sırp anayasası olarak bilinen ve 1835 yılında ilan edilen Sretenje Anayasası ve 1838 Türk Anayasalarını (Turski Ustav) ele alacağız. İlerideki satırlarda anayasaların ortaya çıkışı, içeriği ve uygulanması ve Sırp anayasa meselesine Büyük Güçlerin karışmasını tartışacağız. Ayrıca, bu konuyu daha çok Sırp tarihçiliğinin ve kaynaklarının gözünden sunarak genel bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sırp Knezliği, Miloş Obrenoviç, Mileta'nın İsyanı, Sretenje Anayasası, Türk Anayasası (Turski Ustav)

Abstract

The foundation of the modern Serbian state was laid with the First (1804) and Second (1815) Serbian Uprisings. In the struggle of the Serbian

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, e-mail- tcerevicki@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4677-0807

people against the Ottoman Empire at that time, we find the basic elements that later formed the national identity of the Serbs and the foundations of the nineteenth century Serbian state. During the uprisings, the first public law sources of the Serbian Principality were created. A special group of sources consists of a Russian-Ottoman treaty and peace treaties from the 1820s and 1830s, which served as the legal basis for the creation of an autonomous Serbian state. Serbia obtained privileged province status between 1830-1878 under Ottoman rule. Privileged states had the authority to make legal, administrative and financial arrangements in their internal affairs within the scope of their status. However, the issue of declaring its own constitution was not clear enough and included the views of both the sovereign state and the Great Powers, especially Russia. In our study, we will deal with the matter of the first Serbian constitution, the Sretenje Constitution proclaimed in 1835 and the Turkish Constitution of 1838 (Turski Ustav). In the following pages we will discuss the creation, content and implementation of constitutions and Great Powers involvement in the Serbian constitutional issue. In addition, we will try to make a general assessment by presenting this issue from the perspective of Serbian historiography.

Keywords: Principality of Serbia, Miloš Obrenovic, Mileta's Uprising, Sretenje Constitution, Turkish Constitution (Turski Ustav)

Giriş¹

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru sınırların muhâfazası ile görevlendirilen yeniçerilerden olan yamaklar Semendire Sancağı'nda etkinliklerini gittikçe arttırarak, bir süre sonra Belgrad'ta üstünlüğü ele geçirmişler, bu sırada, halktan ağır vergiler alıp köylüyü angarya olarak çalışmaya zorlamışlardır. 1804'te Kara Yorgi (Karacorçe/Karadorđe)² önderliğinde Şumadiya ormanlarında

¹ Çalışmada Knez ve Prens ünvanları ile Sırp Knezliği/Sırp Prenslığı terimleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

² Ћорђе Петровић - Карађорђе (Vişevac, 1768 – Radovanyski lug, 1817), Birinci Sırp Ayaklaması'nın lideri ve Karacorçeviç (Karadorđević) hanedanının kurucusuydu. Doğumunun kesin tarihi bilinmiyordu. O zamanlar doğum tarihinin zamanında kaydedilmemesi çok sık olduğu gibi, Kara Yorgi'nin doğum tarihi hakkında sadece çeşitli spekülasyonlar vardır. Bazı kaynaklara göre, 16 Kasım 1768'de Curcits'in (Ђурђић) Ortodoks bayramında doğduğuna inanılmaktadır. Sert doğası, görünüşü ve kara gözleri nedeniyle Karacorçe (Kарађорђе) lakabını aldı. Yoksul bir aileden geliyordu. Gençliğinde zengin Sırlar ve Türklerle birlikte çalışmış ve böylece ailesine maddi yardımda bulunmuştur. Yelena Yovanoviç (Јелена Јовановић) ile evlenmiştir. Biyografisinde yer alan bilinmeyenlerden biri de babasının ölümünden Kara Yorgi'nin sorumlu olup olmadığı tartışmasıdır. Bu konuyla ilgili tarihçiler arasında sayısız tartışmalar olmuştur. Sırp dilinin büyük reformcusu Vuk Stefanoviç Karaciç'e göre, eğer bu cinayet gerçekten

Sırbistan'daki Dayılar³ rejimine karşı bir ayaklanma olarak başlayan Birinci Sırp İsyanı, 1806'dan sonra Osmanlı-Rus Savaşının da etkisiyle yerel niteliğini aşarak uluslararası bir mesele haline gelmişti. Başlangıçta yeniçerilere karşı bir tepki olarak başlayan mücadele gittikçe milliyetçi bir isyana dönüşmüştür.⁴ Sonuçta, Balkanlar'ın bu ilk isyanı Sırp'ların Osmanlı Devleti'nden özerklik taleplerine yol açmış.⁵ 1806-12 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren 1812 Bükreş Muahedesi'nin VIII. maddesi, o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin toprakları olan Semendire Sancağı'nda (Belgrad Paşalığı) içişlerinde bağımsız bir Sırp Beyliği'nin yolunu

işlenmişse, Kara Yorgi, babasını kölelikten kurtarmak için bir şeyler yapmak zorunda kaldı. Avusturya-Osmanlı Savaşı 1788'de başladığında, Kara Yorgi Avusturya'nın yanında yer aldı ve Komutan Radic Petroviç'in önderliğinde Türklere karşı savaflara katıldı. Savaşlarda büyük yetenek ve cesaret gösterdi, Avusturya'nın *fraykor* (*frei-korps*, gönüllü asker birimleri) birimlerinde hızla ilerledi, astsubay rütbesi aldı. Sırbistan'da, Topola kasabası yakınlarında, büyük bir haydut çetesinin lideriydi. Domuz ticareti yaparak geçimini sağlıyordu. Kanlı olayın ardından halk arasında knezlerin katledilmesi olarak bilinen Birinci Sırp Ayaklanması patlak verdi. Kara Yorgi, 14 Şubat 1804'te Oraşac'taki (Şumadiya bölgesinde) Halk Meclisi'nde Birinci Sırp Ayaklanması'nın lideri seçildi. Mareja Henadoviç, *Мемоари (Papaž Mateya Nenadoviç'in Hatıratı)* Београд, 1971, 197, s. 198; Славко Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка (Birinci Sırp Ayaklanması Zamanında Kişiler ve Olaylar)*, Нови Сад, 1996; Радош Лукић, *Вожд Карађорђе (Lider Kara Yorgi)* I-II, Београд, 2000; Јован Анђић, Војислава Протић-Бенишек, Слободан Нинковић, *О одређивању датума Карађорђевог рођења (Kara Yorgi'nin Doğum Tarihinin Belirlenmesi Üzerine)* Зборник радова Конференције Развој астрономије код Срба, III, Београд 25-28. април 2004, s. 329-333; Божидар Ковачевић, *Први Српски устанак Према казивањима устаника и савремених посматрача (İsyancılar ve Modern Gözlemciler Göre İlk Sırp Ayaklanması)*, Београд, 1949, s. 146; Вкз. Владимир Ђоровић, *Карађорђе и Први српски устанак (Kara Yorgi ve Birinci Sırp İsyanı)*, Београд, 2003.

³ Balkanlar/Rumeli'deki ayanların ayaklanmaları üzerine yapılan önemli çalışmalar şunlardır: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yulukoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, TTK Yayınları, Ankara, 2010; Avdo Sućeska, "Vilajetski ajani", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIII, Sarajevo, 1963, s. 167-197; Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyancıları: 1791-1808, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983; Aynı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK Yayınları, Ankara, 1994; Robert Zens, "Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)", *History Studies*, V. 3/3, 2011; Ali Yayıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, 2016, s. 65-116;

⁴ Eric Hobsbawm, *Haydutlar*, Çev., Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 59-71. Hobsbawm kitabında, toplumsal eşkıyalığın çağlar boyunca her kıtada nasıl olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Balkanlar'daki halk ayaklanmalarına ve sosyal eşkıyalık ile ulusal devrimler arasındaki bağlara dikkat çekmiştir. Ayrıca bkz. Eric Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev., Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 103-105; Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlı Dönemi (1730-1861)*, IV, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 178-185.

açtı.⁶ Osmanlı Devleti, isyanı 1813'te tamamıyla bastırmış, Belgrad ele geçirilmiş ve Kara Yorgi Avusturya'ya kaçmıştır. İkinci Sırp İsyanı, Miloş Obrenoviç⁷ önderliğinde 1815 yılında patlak vermiştir. Rusya'nın desteklediği bu isyan da bastırıldı. Ancak isyandan sonra Sırlara tanınan ayrıcalıklar genişlemeye başladı.⁸ Rusya Bükreş Muahedesi'nin söz konusu maddeye dayanarak 1826 Akkerman Antlaşması'yla knezliğin müstakil yapısını tahkim etmişti. Rusya keza Sırbistan'a yönelik ilgisini daha sonra 1829 Edirne Antlaşması'na koydurduğu VI. madde ile sürdürmüştü ve Osmanlı idaresindeki altı nahiyenin Sırp Knezliği'ne ilhakını sağlamıştı.⁹ Nihayet 17 Ekim 1830 ve 1833'de verilen imtiyâz Fermanlar ile Sırlar iç işlerinde serbest bir eyâlet-i mümtâze olarak ilan edilmiştir. Sonraki dönemde, Osmanlı yönetimi ve Rus himayesinde Knez/Prens'in egemenliği altında bir anayasal düzen kuruldu.¹⁰

Prens Miloş'un (1815-1839) ilk hükümdarlığı iki döneme ayrılabilir.¹¹ Sırbistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki devlet-hukuk ilişkileri,

⁶ Лушин, *Воевод Карпатске*, p. 369–430; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev., İhsan Durdu, Gulçin Tunalı, Hasim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s. 218-228.

⁷ İsyanın ikinci perdesinin lideri Miloş Obrenoviç, 1780 civarında Uziçe nahiyesine bağlı Dobrinya köyünde doğdu. Soyadı annesinin ilk kocası olan Obren'den gelmektedir. İlk gençlik yıllarında çobanlıkla iştigal etti. Bir ara Uziçe'de Hacı Ahmet Ağa isimli birinin çiftliğinde kocabaşılık yaptı. Daha sonraları Bosna-Hersek tarafına sığıp götürüp satmak suretiyle ticarete atıldı. 1804'te isyanlar patladığında Miloş, üvey ağabeyi Milan'ın yanında voyvoda olarak isyana katıldı. İsyan sırasında asiler arasında yaşayan iç mücadelede Kara Yorgi'nin karşısında yer aldı. Miloş'un şöhreti kahraman bir savaşçı değil, halkla kurduğu yakın ilişkilerden dolayı alçakgönüllü bir knez olarak yayıldı. Радош Лушин, “Живот кнеза Милоша од рођења до 1804. године” (“Doğumundan 1804'e kadar Prens Miloş'un Hayatı”), *Српске студије*, VII, s. 265-292; Selim Aslantaş, *19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar: Osmanlıda Sırp İsyanları*, Kitap Yayınevi, Ankara, 2007, s. 15, Радош Лушин, *Кнез Милош : (1783-1860) : државотворни владар (Prens Milos: 1783-1860, Devleti İnşa Eden Hükümdar)*, Београд, 2021.

⁸ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 101-102.

⁹ Selim Aslantaş, “Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: “1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)” İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti?”. *CTAD*, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar 2013), s. 3; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 196-197; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çev., İdil Eser, Yarı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 84; Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 130.

¹⁰ Ayhan Ceylan, “Sırbistan'ın İdare-i Dâhiliyesine Dâir Kanunnâme: 1838 Türk Anayasası (Turski Ustav)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 28, İstanbul, 2019, s. 8; Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920*, University of Washington Press, s. 55; Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, 24-25.*

¹¹ Knez Miloş Obrenoviç'in birinci hükümdarlığı (1815-1839) ve ikinci hükümdarlığı (1858-1860). Prens Miloş'un Sırbistan hakkındaki literatürü kapsamlıdır, ancak çalışmaları

dönemselleştirme için temel teşkil etmektedir. Birinci dönem İkinci Ayaklanma (1815) ile başlayıp, Sırp literatüründe İkinci Hatt-ı Şerif olarak bilinen 8-18 Ekim 1830 (Evâhir-i R 1246) tarihli ferman ve 13 Kasım 1833 (29 Cemazeyilahir 1249) Hatt-ı Şerif ile sona ermiştir.¹² Bu dönemin temel özelliği Sırp-Osmanlı yönetiminin paralel varlığıdır. Bâbîâlî, ikinci ayaklanmadan bu yana fiilen var olan Sırp hükümetini resmen tanımadı. İkinci dönem adı geçen iki hatt-ı şerifin alınmasıyla başlamış ve Knez Miloş'un düşmesiyle (1839) bitmiştir. Bu dönemde kaleler dışında¹³ ikili iktidar ortadan kalkmış, böylece tüm yönetim Sırp'ların ellerine geçmiş olup toprak genişlemesi sağlanmaktadır. Fermanlara bağımsız bir iç yönetim sağladıktan sonra Sırp Knezliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun vasal bir devleti haline geldi. Sırp özerkliğini inşa etme süreci, Birinci (1829) veya İkinci Ferman (1830)'dan sonra değil, Üçüncü Ferman'dan (1833) sonra gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla 1829'dan 1833 yılına kadar olan dönem Sırp özerkliğinin biçiminin belirlendiği bir dönemi temsil etmektedir.¹⁴ 14 Kasım 1833'te bir ferman ile Sırbistan'a altı nahiye eklenmiş ve bununla birlikte Sırp Knezliği'nin sınırları çizilmiştir.¹⁵

araştırmacılara sağladıkları verilerin kalitesi bakımından farklılık göstermektedir. Bu dönemi sistematik olarak işleyen ilk kişi olan Mihailo Gavriloviç'ten bahsetmekte fayda var ve bu çalışma sonucunda Miloş Obrenoviç hakkında üç ciltlik bir eser ortaya çıktı. Tarihçi Radoş Lyuşiç (Радош Лушић), bunun hâlâ Sırp tarihçiliğindeki en iyi belgelenmiş eser olduğunu iddia etti. Gavriloviç'ten sonra tarihçiler Tihomir Corceviç ve Vladimir Stoyanceviç Prens Miloş'la ilgilendiler. 19. yüzyıl Sırbistan tarihine ait genel incelemeler ve belirli konulardaki çalışmalar arasında akademisyenler Vaso Cubriloviç, D. Stranyakoviç, J. Prodanoviç'in kitabının altını çizmek gerekir. Prens Miloş'a ithaf edilen diğer eserler, tarihçiler, ekonomistler, hukukçular, pedagoglar tarafından kaleme alınmış olsun, yalnızca belirli sorunlara değiniyor veya 19. yüzyılın 30'lu yıllarını yüzeysel olarak ele alıyor, bu yüzden özellikle belirtilmelerine gerek yok. Радош Лушић, *Кнежевина Србија (1830-1839) (Sırp Knezliği: 1830-1839)*, Београд, 1986, s. 3.

¹² 1830 Hatt-ı Şerif'i, bağımsız iç hukuka ve ayrıca kalıtsal prenslik hakkına atıfta bulunan belirli ayrıcalıkları ve hakları onayladı ve genişletti. 1833 Hatt-ı Şerif ile Sırbistan'da feodalizm resmen kaldırıldı ve Sırbistan güneyde altı nahiyeyi ilhak ederek bölgesel genişleme kazandı. Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856 (1829'daki Edirne Antlaşması'ndan 1856'daki Paris Kongresi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Güney Slav Halkları)*, Београд, 1971, s. 16-17; Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türklüğü*, Logos-A Yayınevi, Üsküp, 2004, s. 241.

¹³ Osmanlı askeri 1867'de knez Mihailo'nun ikinci hükümdarlığı zamanında Sırbistan'ın Belgrad, Fethülslâm (Kladovo), Semendire ve Böğürdelen (Şabac) kalelerinden çekiliş yapmıştır. Halil Kurt, "Sırbistan", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, 2009, s. 121-126; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul, 2011, s. 209-215.

¹⁴ Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı*, s. 23-25, 29; Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul, 2001, s. 187.

¹⁵ Özkan, *a.g.e.*, s. 31-33.

Sırp Knezliği'nde Anayasa Sorunu (1830-1838)

1830 ve 1833 tarihli Fermanlar ve 1830 tarihli Berat topluca olarak Sırp Knezliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ve Sırbistan'ın kendi içindeki ilişkileri düzenleyen bir kanunu sunmaktadır. Bu nedenle, Sırp Prensligi'nin kurucu eylemini, yani ilk anayasasını temsil etmektedir. Prenslığın vasal konumu ve bahsi geçen kamu-hukuki eylemlerin çıkış tarzı nedeniyle “yalnızca hükümdarı ve halkı değil, Bâbiâli ve Rusya'yı da bağlayan” özel bir anayasa olduğu sonucu çıkar.¹⁶ Halkın bu eylemlerin kabulüne katılımı önemsizdir ve tüm işler esas olarak knez ve danışmanları tarafından yapılmıştır. Ayrıca kamu hukuku işlemlerinin de eksiklikleri vardı. Birinci husus ferman, Sırp Knezliği ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiyi tamamen çözmedi. İkinci olarak, üstün güç sorunu 1830'dan itibaren ferman ve berat tarafından farklı şekilde ortaya konmuştur. Ferman'a göre, knez, Konsey (Državni Savet) ile en yüksek gücü paylaştı ve Bâbiâli'ye veya ülkenin yasalarına karşı ciddi bir suç işlemekçe danışmanları deviremezdi. Bunun aksine bu yetki knez Miloş'e Berat tarafından verilmiştir. Böylece, başlangıçta Konsey ve prens arasında bir çatlak yaratıldı. Üçüncüsü, bahsi geçen işlemlerden herhangi bir pozisyonda yapılacak herhangi bir değişiklik, üç tarafın da rızasını gerektiriyordu ve bu da kolayca sağlanamadı.¹⁷

Bu görüşü dikkate alındığında, konuda en çok araştırılan Sırp tarihçilerden biri olan Radoş Lyuşić, bu kamusal eylemlerin Prenslığın devlet gelişimindeki önemine rağmen, oldukça eksik olduğunu ve bu nedenle devletin daha sağlam bir örgütlenmesini engellediğini iddia etmektedir. Sırp Prensligi'nin en yüksek yasası olarak Sretenje Anayasası'nın varlığını 1838 Dördüncü Ferman'ın daha çok bilinen adıyla Türk Anayasası'nın (Turski Ustav) kabul edilmesine kadar kısa bir süre yürürlükte kalmaktadır.¹⁸

Bu nedenle, 1830 Fermanı, Knezlik tarihinin en önemli sorunlarından biri olan anayasa sorununa neden oldu. Bu Ferman ile Sırp'lar bağımsız bir iç yönetim hakkı elde ettiler. O zamandan beri, prens ve en önde gelen Sırp büyükleri,

¹⁶ Јаша Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, (*Sırbistan'da Anayasal Gelişme ve Anayasal Mücadeleler*), Београд, 1936, 68–69; Вкз. Милодраг Јовичић, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије : 1835-1903* (*Sırbistan Prensligi ve Krallığı Anayasaları: 1835-1903*), Београд, 1988. Bu kitapta 1903 yılına kadar tüm anayasa projelerinin, tasarısı ve önerilerinin ve Sırp anayasalarının metni ayrıntılı olarak yorumlanmıştır. Коста Милутиновић, “Јаша М. Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији” (“Prodanović: Sırbistan'da Anayasal Gelişme ve Anayasa Mücadeleleri”), *Летопис Матице Српске* (*Letopis Matice Srpske Chronicle*), Yıl 110, Sayı 346, Defter 3, 1936, s. 323-324.

¹⁷ Konsey'de delege değiştirme ve görevden alma kararı, Bâbiâli, Rusya ve knez arasında alınan rızadan sonra alınmaktadır. Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић* (Miloş Obrenović) III, Београд, 2019, s. 282; Лушић, *Срп Кнезлiгi*, p. 115; Özkan, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁸ Sırp tarihçiliği ve hukuk biliminde (Lyubica Kandić hariç), Fermanlar ve Berat anayasal kanunlar olarak ele alınmadı. Sırp avukat ve tarihçi Slobodan Yovanović, Sırbistan'da anayasa sorununun 1830'da başladığını inanıyordu. Лушић, *Срп Кнезлiгi*, s. 114-115.

Prenslik için bir anayasa hazırlığıyla daha ciddi bir şekilde ilgilenmeye başladılar. Sretenje Anayasası ortaya çıkana kadar, birkaç anayasa taslağı oluşturuldu. Anayasa konusu 1830'un sonunda gündem oldu ve Çar I. Nikola'nın (1825-1855) "Prens Miloş'un halka bir devlet tüzüğü yayınlama zamanının geldiğini" söylemiştir.¹⁹

İlk anayasa taslağı ("Sırp Anayasası Planı")²⁰ başlıklı ve beş bölümden oluşmaktadır. İkinci taslak "Anayasa" ise başlıklı ve yedi bölümden (81 madde) meydana gelmektedir. Gerçek bir anayasanın özelliklerini kapsıyordu. 1834 yılında yapılan Meclisi'nde ülkenin organizasyonu da tartışıldı. O sırada prens, iktidar gücü herhangi bir yüksek kurumla paylaşmaya hazır değildi. Fransız yetkili Boa-le-Conte'nin 1834'te Sırbistan'da kalması anayasal tarihte önemli bir iz bıraktı.²¹ Buradaki en önemli husus, Batı Avrupa sivil toplumunun ülkenin anayasal düzenine ilişkin liberal fikirlerini prensin sekreterlerine ve danışmanlarına iletmış olmasıdır. Sretenje Anayasası'nın yaratılış tarihinin başladığı yer burasıdır.²²

¹⁹ A.g.e. Sırp tarihçiliği ve hukuk biliminde Ferman (Hatt-ı Şerif) ve Berat, anayasal eylemler olarak ele alınmadı. Hukukçu ve tarihçi Slobodan Jovanoviç, Sırbistan'da anayasa meselesinin 1830'da gündeme geldiğini kaydetti. O zaman iktidardaki hükümet kurulmuştu ve bu hükümetin anayasa ile sınırlandırılması gerekiyordu.

²⁰ Sırpça orijinal ismi "План конституције србске" (Sırp Anayasası Planı). Јелена Пауновић, "Британско-француски утицаји на Сретењски устав и на основне законе кнеза Михаила" ("Sretenje Anayasası ve Prens Mihailo'nun Temel Yasaları Üzerinde İngiliz-Fransız Etkileri"), *Српске студије (Serbian Studies)*, Београд, 8, 2017, s. 142.

²¹ Boa-le Conte, Knez Miloş, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının ve Sırp'lar da dahil olmak üzere fethedilen halkların kurtuluşunun kaçınılmazlığına dikkat çekti. Fransız kontu bu fikirler hakkında Fransız Dışişleri Bakanı De Rigny'yi usulüne uygun olarak bilgilendirdi. Boa-le-Count, misyonuna dayanarak, Sırbistan hükümdarı olarak Knez Miloş'un kendi prensliği dışındaki bölgelerde büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna vardı - bu muhtemelen Sırp'ların yaşadığı bölgeler anlamına geliyor, ancak kısmen diğerleri (Bulgarca) sınır bölgeleri, bazı Müslüman ve Arnavut liderlerle bağlantılar. Tarihçi Radoş Lyusiç, Fransız diplomatın ziyaretinin "Fransa'nın Balkanlar'a artan ilgisi nedeniyle" gerçekleştiğini belirtiyor. Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi 1800-2010 (Fransız-Sırp ilişkileri 1800-2010)*, Beograd, 2011, s. 38-39; Владимир Стојанчевић, "Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839" ("Sırp Ulusal Devrimi ve 18. Yüzyılın Sonlarından 1839'a Devletin Yenilenmesi"), *Историја српског народа (Sırp Halkının Tarihi)*, V-1. Београд, 1981, s. 145; Bkz. Ćedomir Popov, *Европа и српска револуција (Avrupa ve Sırp Devrimi)*, Novi Sad, 2004.

²² Boa-le-Conte, 1834 Nisan'ının başında Sırbistan'a geldi ve hemen Vidin'e gitti. Dimitriye Davidoviç Yagodina'da onunla görüşmeyi başaramadı. Boa-le-Conte, Vidin'den Sırbistan'a taşındı ve Prens Milos ile Topcider'de bir araya geldi. Prens'in önerisi

1835 Yılında Mileta'nın İsyanı

Prens Miloş'a karşı yapılan birkaç halk isyanlarından Mileta'nın isyanı, kapsamı ve sonuçları ile birlikte en ünlüsüydü.²³ Birinci ve İkinci Sırp ayaklanmalarına katılan ve Prens Miloş'un ilk hükümetinden tanınmış bir *starešina* (*millet reisi*) Mileta Radoykoviç'ten (1778-1852) adını almıştır.²⁴ Mileta Radoykoviç'in resmi görevlerinden en önemlisi *Büyük Halk Mahkemesi* başkanıydı. Askeri işlerde tecrübesi olan cesur bir adam olarak görülüyordu.²⁵ Ancak komponun organizatörü Mileta Radoykoviç değil, Stoyan Simiç idi. Mileta'nın isyanının kökleri, Bâbüali ile ilişkileri düzenleyen ve Sırbistan'da yeni bir hükümet organizasyonunun temellerini atan Ferman (1830-1833) yasının kabul edildiği sırada aranmalıdır 1830 Fermanı, Knezin yasama gücü Konsey ile paylaştığını öngörür. Bu nedenle halk reisleri (Prens Miloş'a muhalefet) için bu madde prens yetkisini sınırlama mücadelesindeki ana vasıtasıydı. Knez Miloş, otoritesine karşı gelebilecek bir meclis ve anayasayı dâhil etmekten ustaca kaçındı. Öte yandan, muhalefet bunu asla kabul etmek istemedi. Muhalefet, prensin ülkeye bir anayasa vermekten kaçındığını anladığı anda, onu temel bir yasa çıkarmaya nasıl zorlayacakları konusunda anlaşmaya başladılar.²⁶ İsyanı

üzerine Ulusal Meclisin çalışmalarına katıldı. Пауновић, ("Sretenje Anayasası ve Prens Mihailo'nun Temel Yasaları Üzerinde İngiliz-Fransız Etkileri", s. 145.

²³ Bu isyandan önce başka isyanlar da vardı, liderler şunlardı: Sima Markoviç ve Pavle Cukiç (1817), Marko Todoroviç ve Stevan Dobrnyac (1821), Miloye Cak (1825) ve Corce Carapiç (1826). Стојанчевић, *Sırp Halkının Tarihi*, s. 218-219.

²⁴ Mileta Radoykoviç 1788 yılında Kruşevats'a bağlı bir köyde doğmuştur. Kara Yorgi'nin önderliğindeki 1804 Birinci Sırp İsyanı'nda Obrej isyancılarının bayraktarlığını yapmış, isyancılar arasında cesur biri olarak nam salmıştır. 1815 isyanında ise Miloş'un isyan çağrısına ilk uyanlardan biri olmuş ve hemen silahlanıp isyana katılmıştır. 1832'de Osmanlı'ya karşı Aleksinac, Kruşevac, Paraçin taraflarında çıkan isyanı yönetmiştir. Bundan sonra Rasinski Bölgesi'nin Büyük Serdarı olarak tayin edilmiştir. Selim Aslantaş, "Sırbistan'da Mileta'nın İhtilali", *Kebikeç*, 35, 2013, Ankara, s. 22; Radoş Lyuşiç, "Милетина буна и доношење Срептењског устава" ("Mileta'nın İsyanı ve Sretenje Anayasası'nın Kabulü"), *Станишта : зборник радова политичку, културну и привредну историју Крагујевца и околине*, Крагујевац, 1985, s. 35-55.

²⁵ Стојанчевић, *Sırp Halkının Tarihi*, s. 232-237; Лукић, *Sırp Knezliği*, s. 118-137.

²⁶ Anayasa Savunucuları'nın dönemi, Knez Aleksandar Karacorceviç'in hükümdarlığına denk gelen 1842'den 1858 yıllarına kadar sürmektedir. *Anayasa savunucuları*, Milos Obrenoviç'in otokratik yönetimine karşı çıkan bürokratlardır. Hedeflerin, Miloş'un gücünü sınırlayıp anayasa ve yasanın kabul edilmesini savunmaktadır. Türk Anayasası'nın kabul edilmesini desteklediler. Kendi çıkarlarını korumak için hukukun üstünlüğünü kurmak istediler. Anayasa savunucuları hukukun üstünlüğünü, daha fazla ekonomik özgürlükleri ve eğitimin ilerlemesini vurguladılar. Anayasal rejimin savunucuları şunlardı: Toma Vuciç Perişić, Avram Petroniyeviç, Stoyan ve Aleksa Simiç, Milutin ve İliya Garaşanin. Onların yönetimi sırasında bürokratik ve oligarşik bir rejim getirildi. Anayasa savunucular döneminde 1844'te İliya Garaşanin'in *Načertanije* ("Sırbistan'ın dış ve ulusal politika programı" olarak bilinen taslağıdır) yayımlandı, *Medeni Kanun* (Građanski zakonik)

yükseltmek için son anlaşmalar, Ocak 1835'te Kruşevats'taki (Kruşevac) Stoyan ve Aleksa Simiç'in evinde yapılmıştır. İsyanın ana nedeni, prens ile muhalefetin kendi aralarında iktidarın paylaşımı meselesiydi. Bu sorun ancak bir şekilde çözülebilirdi - bir anayasa verilmesidir.²⁷

1833 Fermanı'na göre çalışmaları yürütmeyen knez, vergi yükünü azaltacağına dair söz vermesine rağmen halka verdiği sözü yerine getirmedi. Vergi yükümlülükleri Osmanlı dönemindekiyle aynı kaldığı için tek bir para vergisinin getirilmesi talep edildi. Komplocuların yeri Kruşevats, isyancıların yeri ise Yagodina idi. Anlaşma aşamasında olduğu sürece cebin lideri Stoyan Simiç'ti ve bir isyana dönüştüğü andan itibaren Mileta Radoykoviç bu rolü üstlendi. Rasina bölgesinin büyük serdari olarak insanları hareket ettirmeyi ve onları Kraguyevats'a (Kragujevac) yönlendirmeyi başardı. Bu çok sayıda halk ordusu ona isyanda liderlik getirdi ve bu nedenle tarihe onun adı altında geçti. Plan, iki serdarlığın halkını - Rasina ve Tuna - isyan etmekte. Komplonun liderleri o kesimlerden ve halktan büyük bir tepki bekliyorlardı.²⁸

Halkı isyana çağıran stareşine, kneze yönelik çeşitli suçlamalara dikkat çekti. Prensın yönetiminden memnun olmayan halk, asi stareşine'ye memnuniyetle hemfikirdi. Mileta Radoykoviç liderliğindeki Kraguyevats'a giren isyancıların sayısı yaklaşık 5.000 idi. Prens Miloş, Serdar Mileta'nın diğer büyüklere halkı isyana çağırmasını talimatını verdiğini öğrenir öğrenmez, isyanın yayılmasını durdurmak ve Kraguyevac ile Pozarevac'ı güvence altına almak için derhal gerekli adımları attı. İsyancılar üç gün boyunca toplandılar, bu yüzden prensin savunmayı organize etmek için de zamanı vardı. Prens Miloş ağırbaşlı davrandı ve diğer büyüklere aracılığıyla meclisin yakında kurulması emrini vererek isyanın diğer bölgelere yayılmasını önlemek için adımlar attı. İsyancılar Kraguyevac'a girdiler ve prensen konsey toplamasını istediler. Artan sayıda insan isyana katılırken, Prens Miloş, 22 Ocak 1835'te Pozarevac (Požarevac) kasabasında isyancıların taleplerini onaylamak zorunda kaldı. Knez'in Büyük Sırp Meclisi'ni toplantıya çağırabilmesi için isyancıların güçlenip dağılmalarına karar verildi. Millet reislerinin ve halkın taleplerini yerine getirecek olan anayasa ve gerekli talepler meclise sunulacaktır.²⁹

çıkartıldı ve yargı ve eğitim reformu yapıldı. Стојанчевић, *Sırp Halkının Tarihi* s. 242-261; Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (Anayasanın Savunucuları ve Hükümetleri)*, Београд, 1931, s. 25-27; Радош Лушић, *Књига о Начертанију : национални и државни програм Кнежевине Србије (Program Kitabı: Sırbistan Prenslığı Ulusal ve Devlet Programı)*, Београд, р. 240; Лушић, *Историја српске државности (Sırp devletinin tarihi)*, II, Београд, 2001, Аудио, *Sırp Knezliği*, s. 119-202.

²⁷ Aslantaş, "Sırbistan'da Mileta'nın İhtilali", s. 5-6; Лушић, *Sırp Knezliği*, s. 119.

²⁸ Лушић, *Sırp Knezliği* s. 120-121.

²⁹ Лушић, "Mileta'nın isyanı ve Sretenje Anayasası'nın kabulü", s. 22, 36.

Sima Avramoviç'in görüşü, Sretenje Anayasası'nın o zamanki Sırp prensi Miloş'a Mileta isyanının bir sonucu olarak dayatılmadığı yönünde. Prens Miloş içtenlikle ülke için bir anayasa sağlamak istedi ve isyanın gerçekleşmesinden beş yıl önce anayasanın hazırlanmasını emretti. Yazar, Rusya, Türkiye ve Avusturya'dan gelen güçlü olumsuz tepkilerin ardından Prens Miloş'un anayasayı korumaya çalıştığına dair kanıtlar sunulmaktadır. Avramoviç, Prens Miloş'un anayasayı sadece kendi avantajı için kabul etmediğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bunu ulusal kimlik ve bağımsızlık yaratmanın önemli bir aracı olarak algıladı. Ayrıca Sırp'lar arasında ulusal bilincin yaratılması sürecinde hukukun önemsiz bir faktör olduğu önyargısına da katılmamıştır.³⁰

Sretenje Anayasası (Sretenjski Ustav)

Büyük Millet Meclisi 14-16 Şubat 1835 tarihleri arasında Kraguyevac şehrinde toplanmıştır.³¹ Prens Miloş Obrenoviç'in yönetiminin ilk dönemindeki en önemli meclisti. Tarihte daha çok "Sretenjska skupština" olarak bilinir.³² Ferman hükümlerine göre ülkenin iç örgütlenme sorununun çözüleceğinin duyurulmasıyla söz verilmişti. Meclis'e ilgi yoğundu. Knez, ailesi, millet reisleri ve piskoposlar kilisenin yanındaki çayırdaki üç gün toplanıp çalışmışlardı. Öncelikle Knez toplumun önünde bir vaaz verdi. Miloş konuşmasında her Sırp için temel insan haklarını güvence altına alacak bir anayasa çıkaracağına dikkat çekti. Ayrıca, Knez Medeni ve Ceza Kanununun kabul edileceğine söz verdi. Vaaz, mecliste ve halk tarafından iyi karşılandı.³³ Tiyatroda milletvekilleri için gösteriler hazırlandı.³⁴ Meclis oturumunun ikinci gününde anayasa konu edilmesini ele almıştı. Prens ve milletvekilleri yeni bayrağın altında Sırbistan arması ile yemin ettiler. Böylece Sretenje Anayasası, 15 Şubat 1835'de kabul edildi.³⁵ Kutlama vesilesiyle, akşam

³⁰ Сима Аврамовић, "Сретенски устав – 175 после" ("Sretenje Anayasası - 175 yıl sonra"), *Анали Правног Факултета, Београд*, 2010, s. 36-65.

³¹ Sretenje Anayasası'nın kabulü anısına Sırbistan Cumhuriyet Bayramını 15-16 Şubat tarihlerde kutlanmaktadır. Слободанка Стојичић, "Доношење Сретенског устава" ("Sretenje Anayasasının Kabulü"), *150 година од доношења Сретенског устава : реферати и дискусија*, Крагујевац, 1985, s. 73-82.

³² Büyük Millet Meclisi Jülyen takvimine göre 2-4 Şubat'ta Meryem'in ölümü (Uspenje Presvete Bogorodice bayramı) anılan gününde toplanmıştı. Ortodoks Hıristiyanlar için çok önem taşıyan bir kutsal gündür.

³³ Лушић, *Срп Кнезлџи*, s. 138.

³⁴ Sırp Tiyatrosu (Књажевско-српски театар) Sırbistan'ın en eski tiyatrosudur. Kraguyevac'ta kuruldu. Tiyatro 1835 yılında Sırbistan Prensi Miloş Obrenoviç tarafından kurulmuştur. Tiyatronun kurulduğu dönemde Kraguyevac, Sırbistan Prenslığı'nin ilk başkentiydi. Павле Ивић, "Културна историја Срба у XIX веку" ("19. Yüzyılda Sırp'ların Kültürel Tarihi"); Стојанчевић, *Срп Халкının Tarihi*, s. 341;

³⁵ Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији 19. века (XIX. у.у. 'da Sırbistan'da Politik Düşünceler Tarihi)*, Београд, 1958, s. 141; Jelavich, *Balkan Tarihi*, s. 267.

havai fişek gösterisi yapılmıştı.³⁶ Meclis'in çalışmaları sorunsuz geçti.³⁷ Üçüncü gün temsilciler teşekkür etmek niyetiyle prene önceden hazırlanmış hediyeleri teslim etmişti.³⁸

Sretenje Anayasasının yazarı Dimitriye Davidoviç (1789-1838), çok yönlü, yetenekli bir zat ve belki de o zamanlar Sırbistan'daki en bilgili adamlardan biridir. Dimitriye Georgiyeviç Sırp gazeteci, çevirmen ve diplomattı.³⁹ Gazetecilik kariyerinin başlangıcında, Sremski Karlovci'deki Latin Okulu'nda öğretmen olan dedesi David Georgiyeviç'in ardından tarih yazıcılığında daha iyi tanınan başka bir soyadı olan Davidoviç'i aldı. Davidoviç anayasa üzerinde bir komisyonla çalıştı. Knez meclisi toplamaya karar vermeden önce bile anayasa taslağı üzerinde çalışmaya başladığına ve bu konuda prene bilgilendirdiğine inanılıyor.⁴⁰ Sırbistan'ın temel amacı, belirli bir demokratik sisteme sahip anayasal bir devlet olmaktı. Dimitrije Davidovic, böyle bir anayasa yazmak için en uygun kişiydi. Kısa sürede, daha doğrusu yirmi günde hazırlandığı için, anayasanın kendisinde eksiklikler olması gerekir. Anayasanın hazırlanması ve kabulü sırasında, süzerenin ve patronun rızalarıyla istişare yapılmadı. Pren ve diğer etrafındaki bulunan taraftarların hâkim görüşü anayasanın gerekli olmadığı yönünde olduğundan

³⁶ Anayasanın 142. maddesi, Anayasanın oturumun ikinci gününde (15 Şubat'ta) kabul edildiğini belirtmektedir. Лушин, *Sırp Knezliği*, s. 138.

³⁷ *Новине српске (Novine Srpske)* 3-8, 19 Ocak-22 Şubat 1935.

³⁸ Küpeşte üzerinde elmastan yapılmış bir kılıç: "Sırbistan, Birinci Prens Miloş'a şükranlarıyla", kapağında prensin baş harfleri ve Sırbistan arması ve benzer şekilde dekore edilmiş bir kupa. Стојанчевић, *Sırp Halkının Tarihi*, s. 237.

³⁹ İlkokulu ve liseyi Sremski Karlovci'de bitirdi, Kesmark ve Peşte'te eğitim gördü. Felsefe okumaya başladı ve daha sonra Peşte Tıp Fakültesi'nde okudu. Tıp eğitimini tamamlamak amacıyla Peşte'den Viyana'ya gitti ama sonunda ondan vazgeçti. Dimitriye Fruşiç ile birlikte Viyana'da *Sırp Gazetesi*'ni kurdu. Gazetenin ilk sayısı 23 Ağustos 1813'te yayımlandı. Ayrıca Viyana'da bir aile kurdu. İki kez evlendi, ilk karısı doğum sırasında öldü, ondan bir oğlu ve başka bir evliliğinden bir oğlu daha oldu. 1819'da kendi matbaasını kurdu ve kendisine sadece Doğu dillerinde kitaplar yayınlama hakkı verildi. Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nin fikirlerinden büyük ölçüde etkilendi, bu nedenle 1821'de Sırbistan'a döndü. Ayrıca *Sırp Halkının Tarihi (Istoriya Srpskog Naroda)* adlı bir tarih yazımı çalışması da yazdı. 1821-1829 yılları arasında Sırbistan'daydı. Knez Miloş'un ofisinin sekreteri görevini yerine getirdi. Ayrıca, 1823-1825 döneminde Knez ve ailesinin başhekimiydi. Prens Miloş'un ilk sekreteri olduğunda, o zamana kadar dış ve iç politika alanında çeşitli görevler yaptı için, prensin güvenine zaten sahipti. 6 Nisan 1838'de Smederevo'da öldü. Небојша Озмић, "Димитрије Давидовић – лик и дело" ("Dimitriye Davidoviç - kişilik ve çalışmalar") *Зборник народног музеја Ниш*, Ниш, 24, 2016, s. 51-57; Радош Лушин, *Оријентални новинар, европски политичар - Димитрије Давидовић (1789 — 1838)*, (*Doğulu gazeteci, Avrupalı politikacı - Dimitrije Davidović (1789 - 1838)*), Београд 2006, s. 17.

⁴⁰ Лушин, "Милетина буна и доношење Сретењског устава", 23; Аупи, *Sırp Knezliği*, s. 132.

istişare yapılamadı.⁴¹ Anayasa taslağının hazırlanması ve kabulü sırasında ne Prens Miloş ne de Davidoviç Bâbiâli ve Çar ile danışmamışlar. Süzeren ve patronun ile yapılan istişarelerin daha az önemli şeyler için yapıldığını düşünürsek, böyle bir şeyin olması çok olağandıydı. Neticede, knez ve çevresindekilerin, anayasa gibi önemli bir kanunu çıkarırken padişahın ve Rus çarının rızasını aramadıklarını gözden kaçırmaları anlaşılabilir. Anayasanın kabul edilmesindeki bu ihmalin, 1835 yılının başından itibaren verimli anayasal faaliyetteki tek eksiklik olduğunu söyleyebiliriz.⁴²

Sretenje Anayasası 14 bölüm, 142 maddeden oluşmaktadır. Bu anayasanın temel hükümleri aşağıdaki gibidir: Sırbistan'ın toprakları bölünmez ve idari olarak bağımsız bir Prensliktir; Sırbistan bölgelere (okrug), kazalara (srez) ve belediyelere ayrılmıştır; Sırbistan, bayrak (açık kırmızı, beyaz, mavi) ve bir arma şeklinde ulusal renkler aldılar.⁴³ Anayasa, yetki ayrılığı ilkesini vurgular: yasama, yürütme ve yargı, ancak bunu tutarlı bir şekilde uygulamaz. Yasama gücü prens ve bakanları içeren konsey tarafından paylaşılır. Yasama girişimi hakkı bakanlara ve prene aittir ve yasalar konsey ve mutlak veto hakkına sahip prens tarafından kabul edilir. Knez önerilen yasayı iki kez reddedebilir, ayrıca halkın zararına veya anayasaya aykırı önerilen yasayı ise mutlak veto hakkı üçüncü kez kullanımı şansı vardır. Konsey'de bulunan üyelerin çoğu Miloş destekçileridir.

Anayasaya göre, prens kutsal ve dokunulmaz bir kişidir. Ülkedeki tüm yetkilileri atar. Yasama girişimi, af, ödül hakkına sahiptir. Prenslik onurunun miras ilkesi korundu ve genişletildi. Prens Ortodoks inancına sahip bir Sırp olmalı. Konsey, Prens ile yetkiyi paylaşıyor. ⁴⁴ Millet meclisi her yıl toplanır ve her bölgeden gelen milletvekillerinden oluşur. Bütçe ve vergi ödemesi meclisin sorumluluğundadır. Meclis üye sayısı ise belirlenmedi. Prens, konsey başkanlarını seçer ve onları görevden koparmanı yetkisi vardır.⁴⁵ Meclis her yıl Aziz Georgiye Günü'nde toplanır.⁴⁶ Prens'in ilan ettiği kararname meclisi toplanır, erteler ve görevden alır. Bütçe kanunu meclise verilen en önemli karardır. Onun onayı olmadan hiçbir vergi alınmaz. Yargı, idareden ayrı ve bağımsızdır. Anayasanın bütün bir bölümü medeni haklara ayrılmıştır. Sırp Ortodoks kilisesi, bir piskopos (Belgrad'taki bulunan mitropolit'tir) tarafından yönetilen ayrı bir örgüttür. Knezlik'te din özgürlüğüne izin verilir.⁴⁷

⁴¹ Özkan, *a.g.e.*, p. 42-44; Лушин, *Кнежевина Србија*, s. 140; Лушин, *Срп државинин тарихи*, s. 106.

⁴² Лушин, "Милетина буна и доношење Сретењског устава", s. 23.

⁴³ Hamzaoglu, *Sırbistan Türklüğü*, s. 329.

⁴⁴ Лушин, *Кнежевина Србија*, s. 140.

⁴⁵ Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији 19. Века*, s. 142.

⁴⁶ Ortodoks Kilisesi Aziz Georgiye'nin Günü her yıl 6 Mayıs'ta kutlar.

⁴⁷ Sretenje Anayasası *Novine Srbske*'nin Sayı 6'da yayınlanmış oldu. *Novine Srbske (Новине српске вева Српске новине)* 5 Ocak 1834'ten Şubat 1919'a kadar Dimitriye Davidoviç'in

Sırp tarihçiliğinde Yaşa Prodanoviç'in görüşü⁴⁸, Sretenye Anayasası'nın bir şekilde yasalaştırıldığı, ancak yine de hükümdardan gelmediği, halk tarafından kazanıldığı kabul edilmektedir.⁴⁹ Bu anayasanın önemi, halkın hükümdarın gücünü uygun şekilde sınırlamayı başardığı, medeni hakları getiren ve güçlendiren, ülkenin ulusal özelliklerini belirleyen, Millet Meclisine yasallık veren bir işyanda halkın onun için savaşmasıydı. En önemlisi, süzeren ve patron sarayının katılımı olmadan ülkeye getirildi, çünkü sonunda vazgeçseler de devlet bağımsızlığında bir adım daha ileri gitmek istediler. Sretenje Anayasası, Sırbistan'daki siyasi durumu ve anayasal akımı ortaya koydu. İlk Sırp anayasası⁵⁰ Bâbîâlî ve Rusya tarafından yürürlükten kaldırıldı, çünkü sadece onun ilan edilmesi Avrupa siyaset sahnesinde bir hoşnutsuzluk fırtınasına neden oldu.⁵¹

Knez Miloş Obrenoviç, İstanbul'daki yetkililer ve Rus büyükelçisi Butenyev ile yüzleşmek zorunda kaldı. Bu amaçla bir diplomat olan Mihail German'ı İstanbul'a gönderdi ve o da anayasanın bir transkriptini yanına aldı. German önce İstanbul'da Reis-Efendi Mehmed Hakif tarafından karşılandı, ardından Rusya Büyükelçisi ile görüştü. Osmanlı makamları anayasayla ilgili haberleri olumlu karşılamazken, Rus büyükelçisi ile görüşme daha zor geçmişti. Rusya, Sırbistan'da ilan edilen anayasayı kendi fikri ve rızası alınmadan kabul edemezdi. Butenyev, en çok anayasanın devrimci doğasına ve liberal Batı'dan devralınmış olmasına içerliyordu.⁵² Önleyici bir önlem olarak ve German'ın ayrılmasından önce knez Miloş, Konsey'le birlikte anayasayı Aziz Georgiye Günü'ne kadar askıya almaya

editörlüğünde yayımlandı. Gazeteler 1850'den beri önce bir, sonra iki, daha sonra haftada üç kez yayımlandı; 1914'ten beri her gün; 1916'dan beri Salı, Perşembe, Cumartesi. Sırbistan'ın resmi gazetesi olarak 1845'te *Srpske novine* haline geldiler ve Belgrad'da sürekli olarak yayımlandılar. Предраг Пејчић, *Srpske novine Dimitrija Davidovića* (*Sırp Gazetesi, Dimitrija Davidoviç'in gazetesi*), Београд, 2014, s. 7.

⁴⁸ Yaşa Prodanoviç/Jаша Продановић (Çaçak, 14/26 Nisan 1867 - Belgrad, 1 Haziran 1948), Sırp siyasetçi ve edebiyat eleştirmeni, Sırp Edebiyat Gazetesi editörü, milletvekili ve akademisyen. Гордана Павловић-Лазаревић, Растко Јовановић, *Министри просвете Србије : 1811-1918, (Sırbistan Eğitim Bakanları: 1811-1918)*, Београд, 1994, s. 134-135.

⁴⁹ Продановић, *Уставни развитак и уставне борбе у Србији*, s. 44-60.

⁵⁰ Sima Avramoviç, 1835'te kabul edilen Sretenje'nin ilk Sırp Anayasası ile ilgili birkaç klişeye işaret etti. Onlardan biri 1835 yasaının ilk Sırp anayasası olup olmadığı sorusudur. Bazıları, daha önce anayasal karaktere sahip tarihi belgeler olduğunu iddia ederken, diğerleri, o dönemde Sırbistan'ın resmi özerkliğinin olmaması nedeniyle 1835 yasaının anayasal niteliğine itiraz etmiş. Avramoviç'in görüşüne göre, Sretenje Anayasası, diğer çağdaş Avrupa anayasalarıyla karşılaştırılabilir yeterli biçimsel ve esaslı unsurlara sahiptir. Сима Аврамовић, "Сретењски устав – 175 после", *Анали Правног Факултета, Београд*, 2010, s. 36-65.

⁵¹ Лушић, *Кнежевина*, s. 145; Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији у 19. веку*, s. 142.

⁵² Стојанчевић, *Историја српског народа*, s. 237.

karar verdi.⁵³ Ne Bâbîâli ne de Rus büyükelçisi anayasayı resmen kabul etmedi.⁵⁴ Knez Miloş, bu durumun kötüye gitmeyeceği korkusu nedeniyle anayasayı askıya alınmasına karar verdi (11 Nisan 1835).⁵⁵ Aslında bu, gücünün anayasayla sınırlandırılmasını başından beri sevmeyen Knez Miloş'un lehineydi. Ancak knez, kendisine uymasa da anayasanın bekası için mücadele etme iradesini gösterdi ve bu nedenle bir revizyon istedi. Böylece devletin çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tuttuğunu kanıtladı. Knezliğin iç sorunlarına Rusya ve Bâbîâli'nin müdahalesini engellemek istedi. Sretenje Anayasası'nın kısa ömürlü olmasının doğrudan sonucu, Konsey kurumunun kurulması ve muhafaza edilmesidir.⁵⁶

Knez Miloş'un İstanbul'a Yolculuğu

Sretenje Anayasası'nın yürürlükten kaldırılmasından sonra, Miloş'un İstanbul yolculuğu konusu açık kaldı. Yolculuk, 1833'te Ferman'ın ilanından sonra planlandı, çünkü Miloş'un padişaha teşekkürü bizzat ifade etmesi gerekiyordu.⁵⁷ Miloş'un yolculuğunu 19 Temmuz 5 Ağustos 1835 tarihler arasında gerçekleştirmişti. Knez, Niş, Şehirköy, Sofya, Filibe ve Edirne geçerek İstanbul'a varmıştır. Padişah II. Mahmud tarafından iyi karşılanmış, takdirler, şükran sözleri ve uygun hediyeler alışverişinde bulunulmuştu. Padişahın, Miloş'a altı top hediye etmesi padişahın vasalına olan güveninin bir işareti olarak yorumlandı. Hariciye Nazırı, prensliğin Osmanlı Devleti'ne olan vergi borcunun artırılmasını ve Sırbistan'daki Türklere şehirlerin çevresinde ekim için toprak verilmesini istedi. Bu vesileyle, Miloş gereklilikleri yerine getirmekten kaçınmayı başardı. Knez Bâbîâli'den iki ferman daha almayı başardı. İlk ferman tuzun serbest ticaretini yaratmış ve böylece bu malların Eflak ve Boğdan'dan düşük tarifelerle serbest dolaşımını sağlamıştır. İkinci ferman Miloş'a Bükreş'te Sırp çıkarlarını koruyacak bir temsilciye sahip olma hakkı vermişti. Ziyareti sırasında, padişahın özellikle Sırp halkının büyüklerine (stareşine) hitap ettiği ve devlet işlerinin yönetiminde Miloş ile anlaşmalarını istediği başka bir ferman çıkarıldı. Anayasa savunculara olan çatışmasında padişahın prensi desteklediği sonucuna varılabilir.⁵⁸

⁵³ Лушић, *Sırp Knezliği*, s. 148.

⁵⁴ Владимир Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, (*Miloş Obrenović ve Zamanı*), Београд, 1966, s. 283.

⁵⁵ Михаило Гавриловић, “Суспендовање првог српског устава” (“İlk Sırp Anayasasının Askıya Alınması”), *Из нове српске историје*, Београд, 1926; Лушић, *Sırp Knezliği*, s. 148.

⁵⁶ Лушић, *Sırp Knezliği*, s. 148.

⁵⁷ Özkan, *a.g.e.*, s. 45-46. Bkz. Mahir Aydın, “The İstanbul Visit of the Serbian Knez Miloş Obrenović”, *International Balkan Annual Conference (IBAC)*, Book Series 6, İstanbul, 2018, s. 33-46.

⁵⁸ Лушић, *Историја српске државности*, s. 108.

İstanbul seyahati knez için çok elverişliydi ve Sırp Prenslığı'ndeki siyasi durumla ilgilenen diğer Avrupalı temsilciler nezdinde itibarının belirlenmesine katkıda bulundu. Knez Miloş'un İstanbul'dan Sırbistan'a dönmek için fermanın çıkmasını beklemek zorunda kalması ancak şu şekilde yorumlanabilir: Bâbîâli, süzeren konumunu güçlendirmek için prensliğin özerklik haklarının sınırlama çalışmalarına devam etti. Bunun bir örneği, ulusal armanın ve bayrağın tanınması için verilen mücadele sürecinde gösterilebilir. 1817'de Prens Miloş, Sırp armasını ve Sırp sembollerini mührüne dâhil etti. 1830'da yayınlanan Ferman'dan Sırbistan, arması ve bayrağı ulusal semboller olarak kullanma hakkını elde etmeye çalıştı.⁵⁹ 1830 ve 1833 fermanlarında, bayrak ve armadan söz edilmedi. İlk olarak, Sırp'lar bu konuyu Sretenje Anayasası'nda tanımladılar.⁶⁰ Miloş, İstanbul'da kaldığı süre boyunca Bâbîâli'ye Prenslik'e resmi bayrağı kullanma hakkı veren bir ferman almayı başardı. Ancak bu ferman, armanın ulusal bir sembol olarak kullanılmasını çözmedi. Son olarak, bu sorun, padişahın Sırbistan'a yalnızca bayrakta kullanılabilecek bir arma hakkı verdiği 1839 tarihli bir kararname ile çözüldü. Gerçekte ulusal semboller, fermanın tanıdığından çok daha geniş bir yelpazede kullanılmıştır.⁶¹

1838 Yılında “Türk Anayasası'nın İlanı” (Turski Ustav)

Knez Miloş, Sretenje Anayasası'nın yürürlükten kaldırılmasının ardından iki anayasa taslağının hazırlamasına emretti. Knez Miloş, Rus büyükelçisinden yeni anayasa taslağı hazırlama planını onaylayan bir mektup aldığında çok sevindi.⁶² İlk anayasa taslağı Stefan Radiceviç tarafından, ikincisi ise Avram Petroniyeviç, Aleksa Simiç, Jakov Zivanoviç ve Stefan Radiceviç'ten oluşan özel bir komisyon tarafından değerlendirildi.⁶³ Aziz Georgiye Günü'nde, Miloş ve *Millet Reisleri* Pozarevac'ta toplanıp bir anayasa taslağı hazırlandı. Bu taslak Todor Hebrez tarafından İstanbul'a götürüldü. Kısa bir süre sonra, Rusya Dışişleri Bakanı Karl Nesselrod'un, Mileta'nın Sırbistan'da çıkan isyanından ve yeni anayasanın kabul edilmesinden dolayı Çar I. Nikola'un memnuniyetsizliğinin dile getirildiği bir mektup Belgrad'a gönderildi.⁶⁴

⁵⁹ Mühürlerde ve bayraklarda sarık yerine kendi inisiyatifiyle Sırp haçı, kalkan, prens porfirası ve taç kullanılmıştır. Özerklik kazandığı sırada, Bizans monogramı “B”, yani daha önce bahsedilen Sırp haçı, Sırp birliğinin ulusal anlamı ile “C” (kiril alfabesinde S harfini temsil eder) harfinin şeklini almıştır. Лушић, *Српска државност*, s. 108; Özkan, *a.g.e.*, s. 46.

⁶⁰ Лушић, *Кнежевина Србија*, s. 140.

⁶¹ Луш, *Историја српске државности* s. 109.

⁶² Лушић, *Сирп Кнезлјг*, s. 150.

⁶³ *A.g.e.*, s. 150-153.

⁶⁴ Стојанчевић, *Историја српског народа*, s. 240-241.

Zamanla knezlik üzerinde rekabet eden ve iktidar mücadelesi veren Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, İngiltere ve Avusturya'nın da aralarında bulunduğu uluslararası güçler, knezliğin nasıl yönetileceği konusunda yeni Anayasa sürecine de katıldılar. Faaliyetlerinin bir göstergesi olarak 1836'da Avusturya, 1837'de İngiltere, 1838'de Rusya ve 1839'da Fransa Belgrad'da konsolosluklar açacaktır.⁶⁵ Devrimci fikirlerin Avrupa'daki yansıması olarak kabul edilen 1835 Anayasası'nın yürürlükten kaldırılmasının ardından aynı yıl Sırbistan'da Rusya'nın önderliğinde yeni bir anayasa hazırlanmış ve Rusya, anayasa üzerinde çalışmak üzere Bükreş konsolosunu Sırbistan'a göndermiştir. Baron Petar Ivanovic Rückmann, 1835 yazında bir Rus temsilcisi olarak Sırbistan'a geldi. Sırlar onun seçiminden hiç memnun kalmadılar çünkü Rückmann gerçek bir Rus değildi. Rückmann, Sırp çıkarlarını savunan biri olarak görülmedi. Çar I. Nikola, Baron Rückmann'ı Sırların ülkede kanun ve düzen kurmasına yardım etmesi için göndereceğini söyledi. İstanbul'da, Hebrez anayasa taslağını St. Petersburg'a gönderen Butenyov'a teslim etti. Prens'in anayasa taslağı Sretenjski anayasası ile ilgili olarak, özellikle de en yüksek gücün örgütlenmesi açısından farklılıklar içeriyordu, ancak aynı zamanda tamamen yeniden yazılmış bazı bölümleri de vardı.⁶⁶

Görevi sırasında Baron Rückmann, anayasanın Sırbistan için gereksiz olduğunu sürekli vurguladı.⁶⁷ Bununla birlikte, Sırbistan'daki bir komisyon tarafından hızlıca hazırlanan bir anayasa taslağı eline geçti. Ruslar için anayasa sorunu, Mileta isyanının nedenine kıyasla ikinci plandaydı. Bu nedenle, Butenyov'un anayasa sorunuyla ilgili raporu ancak iki ay sonra alındı. Böylece, 1835'te Sırbistan çalışmalarına rağmen bir anayasa almadı.⁶⁸ Ertesi yılın Mayıs ayında Petrograd'dan bir yanıt geldi. Çar, Hebrez'in anayasa taslağını kusurlu bularak reddetti.⁶⁹ Asıl sebep, taslağın Sretenje Anayasasını fazlasıyla andırması ve Rusya'nın pozisyonuna göre Sırbistan için fazla ileri düzeyde olmasıydı. Baron Rückmann'ın misyonu bahsi geçen Knez Miloş'un İstanbul seyahatinin hemen öncesine denk gelmişti.⁷⁰

⁶⁵ Dušan T. Bataković, "Belgrade in the Nineteenth Century: A Historical Survey", *Journal of the North American Society for Serbian Studies*, vol. 16(2), Washington, 2002, s. 338-339.

⁶⁶ Stefan Radicević'in anayasa taslağı, neredeyse tüm yetki prensin elinde topladı. İlk defa, Sırp Prensliği'ni beş Büyük Güçlerin garantisi altına alma fikri ortaya çıkıyor. Medeni haklar bölümü, Sretenje Anayasası'ndaki ile neredeyse tamamen aynıdır. Yasama gücü prens ve Konsey tarafından paylaşılır, yalnızca prens yürütme gücüne sahiptir ve mahkeme bağımsızdır. Knez üstün yasama gücüne sahiptir, çünkü bakanlar aracılığıyla yasama inisiyatifi hakkına sahiptir. Knez ve Konsey yargılayamaz ve özel bir Yüksek Temyiz Mahkemesi kurulmuştur. Tüm yürütme gücü prensin elindedir ve hükümet aracılığıyla uygulanır. Ceylan, *a.g.m.*, s. 26-27.

⁶⁷ Лушин, *Кнежевина Србија*, s. 154.

⁶⁸ Aslantaş, *Sırp Knezliği*, s. 8; Hamzaoğlu, *a.g.e.*, s. 331-332; Лушин, *Кнежевина*, s. 153.

⁶⁹ Лушин, *Кнежевина Србија*, s. 152-154; *Новине србске (Novine Srbske)* 26, 20 Temmuz 1935.

⁷⁰ Ceylan, *a.g.m.*, s. 26-27; Jelavich, *Balkan Tarihi*, s. 269; Лушин, *Кнежевина Србија*, s. 152-154.

Rusya 1836 yılında Miloş Obrenoviç'inden, çerçevesini belirlediği yeni bir tasarı hazırlamasını istemiştir. Rus temsilcisi Dolgoroki'nin 1837'de Sırbistan'ı ziyareti sırasında yaptığı görüşmede, Miloş'un beklenen Taslağı öne sürmediği ortaya çıkmıştı. Metnin ertelenmemesi konusundaki ısrarlar karşısında Miloş, seçeceği üç kişinin tasarını üç ay içinde tamamlayacağına söz verdi. Rus temsilcisi, bir parlamento ve kanunla hazırlanan metnin bir nüshasının verdiği metinde belirlenen çerçevede hazırlanacağını, metnin nüshasının Rusya'ya ve Osmanlı Devleti'ne sunulacağını söyledi. İki devletin üzerinde anlaşmaya vardığı anayasa metni açıklanacaktır.⁷¹

İstanbul'daki Büyük Britanya'nın Büyükelçisi Ponsonby ve Lord Palmerston Sırbistan'daki anayasa süreciyle yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Rusya ile mücadelesinin bir parçası olarak Balkan Slavları arasında Rusya'nın izleyeceği politikayı takip için Belgrad'a bir konsolos atanmasının faydalı olacağını düşünerek Albay George Lloyd Hodges'i konsolosluk göreviyle Belgrad'a gönderdi.⁷² 1837'de İngiltere, Rusya'nın düşmanlığına yol açan anayasa meselesine müdahale etti.⁷³

1838'e girerken Sırp Knezliği'ndeki bu anayasa mücadelesinin sahnelendiği mekân Sırbistan'dan İstanbul'a taşınmıştır. Kasım 1837 yılında Dâhiliye Nâzırı Akif Paşa İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Ponsonby ile yaptığı gayri resmi bir görüşmede Prens Miloş'un bu anayasa meselesini çözmek için İstanbul'a bir heyet göndermesi konusundaki görüşünü beyan etmişti. Bu fikir Ponsonby tarafından hemen Konsolos Hodges vasıtasıyla Ocak 1838 Miloş'a iletilmiş ve Miloş da İstanbul'da İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak umuduyla bundan memnun olmuştu. Heyeti resmen İstanbul'a davet eden Ferman, 1 Nisan 1837'de Sırbistan'a geldi. Heyet Avram Petroniyeviç (prens muhalefetinin temsilcisi), Yakov Zivkoviç ve Yovanca Spasiç'ten oluşuyordu.⁷⁴

⁷¹Ceylan, *a.g.m.*, s. 13; Özkan, *a.g.e.*, s. 49-50.

⁷²A.g.e, s. 20. Bkz. S. K. Pavlowitch, "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 38, No. 90 (Dec.1959).

⁷³Leonidas Moiras, "The Balkan-Wide Dimension of 1838 "Turski Ustav", *Srpske studije*, 11, Belgrad, 2020, s. 43.

⁷⁴Porta'nın Petroniyeviç'e olan bağlılığı, Prens Miloş için heyet oluşturma ve planlarını gerçekleştirme konusundaki ilk ve çok önemli zorluktu, çünkü Petroniyeviç prene karşı bir muhalefet direği idi. Prens hemen başka bir temsilciye karar verdi, sekreteri Yakov Zivanoviç'i gönderdi. Heyetin bu bileşimi muhalefeti tercih etti çünkü "Türk terbiyesi ve eğitimi almış bir adam" olan Petroniyeviç'in Osmanlı yönetimi ve padişah tarafından da tanınması bekleniyordu. Heyetteki konumunu yeterince güçlendirmek ve Petroniyeviç'in işini imkansız kılmak için Prens Miloş başka bir vekil göndermeye karar verdi. Albay Yovanca Spasiç'i seçti. Spasiç anayasal meseleleri hiç anlamadı. Knez onu sadece Yunanca ve Türkçe bildiği için göndermeye karar verdi ve bu şekilde Petroniyeviç'i kontrol edebilecekti. Prens, heyetin bu şekilde oluşturulmasının Sırp'ların başarısını garantileyeceğini umuyordu, ancak yine de Petroniyeviç'ten ayrılmadan önce bir bağlılık

Anayasa sorunu artık imparatorluğun başkentinde yoğunlaşmıştı. İngiltere'nin asıl amacı, Bâbîâli üzerindeki nüfuzunu kullanarak Rusya'nın Sırbistan'daki varlığını zayıflatacak bir çözüme ulaşmaktı.⁷⁵ Öte yandan Rusya, Miloş'un İngiltere taraftarı olduğuna artık kesin olarak inandığından, Miloş'un gücünü en aza indirmeye ve çoğu Rusya taraftarı olan *starešina*'yı ülkenin başına geçirmeye çalışıyordu. Bâbîâli ise hem knezi hem de millet reislerini elinde tutmak ve iki taraf arasında her halükarda Osmanlı devletinin çıkarlarına hizmet edecek bir denge kurmak istiyordu. Bâbîâli'nin İngiltere ve Rusya ile ilişkilerine gelince, imparatorluğun ana gündem maddesi Mısır Sorunu olduğu için bu iki devlet bu konuda önemli rol oynamıştır. Bâbîâli, Sırbistan'daki anayasa meselesini onlarla kendi ilişkilerini bozmadan bitirmek istiyordu.⁷⁶

Sırbistan için hazırlanan anayasanın kritik bir noktası var. Bu önemli nokta, konsey üyelerinin nasıl atanacağı ve görevden alınacağı konusuydu. Bâbîâli, başından beri, Knez'den çok muhalefetten yanaydı. Rus büyükelçiliği, Avram Petroniyeviç ve prensin rakibi Belgrad veziri de böyle bir duruşa katkıda bulundu. Babıâli üç anayasa taslağı hazırladı. Nihai taslak, Rus ve İngiliz büyükelçileri ile fikir birliği temelinde yapıldı. Rusya ve Porta yapılanlardan memnundu, Knez Miloş hiç memnun kalmadı. Milletvekilleri Mart 1838'de Prenslığe geri döndüler.⁷⁷ Slobodan Yovanoviç, 1838 Anayasası'nın Avram Petroniyeviç'in eseri olduğu görüşünü dile getirdi. Rus büyükelçisi ve Porta'nın yetkilileriyle yaptığı gizli anlaşmalarda, muhalefetin prensin yetkisini sınırlama konusundaki fikirlerini anayasaya dâhil etmeye ikna etti.⁷⁸

Prens Miloş Obrenoviç'in Türk Anayasası adını kullanan ilk kişi olduğu iddia ediliyor. Bunu yaparak anayasanın önemini azaltmak istediği varsayılmaktadır.⁷⁹ Türk Anayasası (Turski Ustav) 66 maddeden oluşmaktadır.⁸⁰ Uluslararası antlaşma zeminine dayanan belgeyi, padişah, tek taraflı olarak ilan etmektedir. Bu bakımdan, 1838 Türk Anayasası, monokratik bir kurucu iktidarın tek yanlı iradesiyle yapılmış "Ferman Anayasa" biçimindedir. 1835 Anayasası'ndan daha

yemini etmesini istedi. Лушић, *Кнежевјина*, s. 154-155; Сејлан, *a.g.m.*, s. 20. Bkz. Радомир Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852 (Avram Petroniyeviç 1791-1852)*, Београд, 2012.

⁷⁵ Лушић, *Кнежевјина*, s. 165-180; Сејлан, *a.g.m.*, s. 21-22.

⁷⁶ Сејлан, *a.g.m.*, s. 21-23.

⁷⁷ Лушић, *Срп Кнезлџи*, s. 176-80.

⁷⁸ Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији*, s. 113.

⁷⁹ Tarihçi Vladimir Çoroviç'e göre, anayasaya Türk Anayasası adının verilmesi "haksız" görünüyordu çünkü bu anayasa Türk ve Rus temsilcilerin ve aynı zamanda prensin muhalefetinin ortak eseridir. Милодраг Радојевић, "Устав Кнежевине Србије од 1838. године (Турски Устав)", ("1838 Sırbistan Prenslığı Anayasası (Türk Anayasası)", *Политичка ревија*, Vol. 24, 2, 2010, s. 411.

⁸⁰ Зоран С. Мирковић, *Српска правна историја (Sırp Hukuk Tarihi)*, Београд, 2017, s. 132.

az liberal olmakla birlikte, 1838 Anayasası iktidarı *Prens* ile *Meclis* arasında paylaştırmaktadır. Hükümet oluşturarak, bakanları seçmek ve atamak, kançılara memuru belirlemek Başknezin yetkisindedir. Hiçbir Sırp, suç kanunda öngörülen usûl üzere mahkemede yargılanıp hükme bağlanmadıkça, bedeni ve mâlî bir cezaya çarptırılmayacak, kısas ve siyâset olunmayacaktır. Sırp ülkesinde sipâhilik, tımar ve zeâmet kaldırıldığından, bu tür eski icraatları uygulanamayacaktır. Sırp'lılar, vergi ve yükümlülükler tâbidir. Knez, yönetiminin başındadır, yasama yetkisine sahiptir, yetkilileri atar, kanunları uygular, ordunun başkomutanıdır. Hükümeti kuracak üç bakanı atama hakkına sahiptir: İçişleri, Maliye ve Adalet Bakanı. Bakanlar Konsey'de oturuyor. Prens yetkisi sınırlıdır. Prens bir başkan ve 16 konsey üyesi seçebilirdi, ancak Bâbüâlî'nin onayı olmadan onları değiştiremezdi. 1838 Anayasası'nda Knez Miloş için en sıkıntılı madde şuydu.⁸¹ *Millet Meclisi* anayasada yer almamaktadır. Mahkemeler bağımsızdır. Sırbistan 17 bölgeye ayrılmıştır.⁸²

Sırp Knezliği, knezin rolü azaltılmış ve sınırlı bir anayasal monarşi haline geldi. Bu anayasa, Anayasa savuncuları (Ustavobranitelji) rejiminin temeli oldu.⁸³ Türk Anayasası, Sretenje Anayasası'ndan bir geri adım olmasına rağmen, Sırp Prensliği'nin gerçek statüsünün ve Sırbistan'daki iç durumun bir yansımasıydı, ancak anayasa sorununu kendi başına çözmekten vazgeçmek anlamına geldiği için Sretenje Anayasası'ndan geri adım atmıştı. Knez Miloş Obrenoviç, böyle bir anayasanın kabul edilmesini kişisel bir yenilgi olarak gördü ve orduda başarısız bir isyan girişiminden sonra, Haziran 1839'da tahttan çekildi ve Sırbistan'dan ayrıldı.⁸⁴

Knez Miloş, Bâbüâlî nezdinde kanunnameyi değiştirmeyi ve bu amaçla İstanbul'a gitmeyi de düşünmüş ama bu düşüncesini hayata geçirmemiştir. O, kısa bir süre sonra oğlu Milan lehine tahttan çekilmek zorunda kaldı (13 Haziran 1839). Milan Obrenoviç Temmuz ayında 1842 yılında öldü. Kısa bir süre sonra yerine küçük kardeşi Mihailo geçti. Ancak Mihailo'nun ilk saltanatı aynı yılnda tahta Kara Yorgi'nin oğlu Aleksandar Karacorceviç'in geçmesiyle sona erdi.⁸⁵ Bu

⁸¹ Seylan, a.g.m., s. 27-30; Лушић, *Кнежевина Србија*, s. 189-190.

⁸² Радош Лушић, "Турски устав", *Школско сазнање*, Београд, 2007, s. 952; Радојевић, ("1838 Сırbistan Prensliği Anayasası (Türk Anayasası)"; Лубица Кандић, "Устав од 1838. године : "Турски устав", ("1838 Anayasası: Türk Anayasası") *Устави Кнежевине и Краљевине Србије : 1835-1903*, Београд, 1988, s. 61-68; Вкз. Небојша Ранђеловић, Миљана Тодоровић-Крстић (hazırlayan), *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа (Güney Slav Halklarının Devlet-Hukuk Tarihinden Seçilmiş Kaynaklar)*, Београд, 2009.

⁸³ Лушић, *Кнежевина Србија*, s. 191; С. Јовановић, *Уставобранитељи*, s. 187-203; Чубриловић, *Историја*, s. 114.

⁸⁴ Гавриловић, *Miloş Obrenoviç*, s. 21.

⁸⁵ Aslantaş, *Sırp Knezliği*, s. 24.

tarihten sonra 1858'e kadar Obrenoviçler hanedanının yönetimine Sırbistan'da uzun bir ara verilecek ve *starešina*'nın önderliğinde *Anayasa Savunucuları Rejimi* (1842-1858) kurulacaktır.

Tarihi ve hukuki çalışmalarda Türk Anayasası'nın çelişkili değerlendirmeleri var. Örneğin, Svetozar Markoviç, 1838 Fermanı'nın "iç özgürlüğün gelişimine bir ölüm darbesi" olduğunu iddia etmiştir. Miodrag Yoviciç, Slobodan Yovanoviç gibi, bu anayasanın erdeminin, Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu içindeki özel vasal konumunun bir teyidi ve özerk bir hukuk düzeninin inşasının devamı olduğuna dikkat çekmektedir. Rados Lyuşiç, Sırbistan'daki siyasi hayatın demokratikleşme sürecinde Türk anayasasının önemli bir rol oynadığından bahsetmektedir. Mihailo Popoviç, Türk Anayasası'nın "belirsizliği nedeniyle ve belirli hükümlere göre, ülkedeki bireysel kişi veya grupların çıkarlarının yanı sıra büyük güçlerin çıkarlarının da ortaya çıktığı bir çatışma kaynağı olduğunu" belirtmektedir.⁸⁶

Sonuç

Sretenje Anayasası, 19. yüzyılın ilk yarısında Sırp devletinin sosyal, ekonomik ve siyasi kuruluş sürecindeki aşamaların ürünüdür. Sretenje Anayasası, monarşik ve konsey-oligarşik prensin sahipleri arasında siyasi gücün ve üstün gücün yeniden dağıtılması mücadelesinde en yüce gücü elinde tutan Knez Miloş'un çabalarının sonucudur. 1830 ve 1833 kararnamelerinde uluslararası kabul gören knez, kişisel yönetim için uygun bir hukuki ve siyasi konum sağlamıştır. Sretenje Anayasası, ulusal kimlik ve bağımsızlık yaratmanın önemli bir aracı olarak algılanmaktadır. İster halkın iradesinin, isterse oligarşinin prensin gücünü sınırlamanın ana arzusunun sonucu olduğu fikrini kabul edelim ki, Sretenje Anayasası'nın önemi büyüktür. Her ne kadar baskın bir görüş olmasa da Sırp tarihçiliğinde ilk Sırp anayasası olarak da anılması önemlidir.

1838 Ferman (Türk Anayasası), Sırp halkına temel haklar sağlaması ve Osmanlı siyasi ideolojisine uygun bir modernite sürecini başlatması bakımından önemli bir belgeydi. Bu imparatorluk kararnamesi, 1869 yılına kadar Sırp Prenslığı'nde ana adli ve idari belge olarak kaldı. Sırp anayasal tarihinin en uzun süre yürürlükte kalan Türk Anayasası, Prens Miloş'un mutlakiyetçiliğini sınırlamış ve bir hükümet düzenini yasallaştırmıştır.⁸⁷ Neticede, 1838 Kanunname'nin kazanımı Sırp olmuştur. Türk Anayasası'nda Millet Meclisi (Skupština) yer almamıştır. Modern yönetimin kurulması ve demokrasiye geçiş açısından konseyden çok daha önemli olan Skupština, anayasada yer almasa da Miloş'un despotik gücü oligarşik bir yapı ile sınırlandırılmıştır.

⁸⁶ Радојевић, "Устав Кнежевине Србије", s. 422.

⁸⁷ *A.g.m.*, s. 411–426.

Prens'in iktidarı konsey ile paylaşmak zorunda olması, 1815'ten beri ülkede süresiz olarak iktidarı kullanan ona ağır bir darbe oldu. Prens Miloş, çıkarlarına uymadığı için halkı kızdırarak yasayı yürürlükten kaldırmaya çalıştı, ancak yasa çoğunluğun isteklerini büyük ölçüde karşıladığı için başarılı olamadı.

Knez Mihailo Obrenoviç'in (1860-1868) ikinci hükümdarlığı sırasında, merkezi devlet organlarının yetkilerinin düzenlenmesini Türk Anayasası'ndan farklı bir şekilde öngören ve böylece bu konulara ilişkin hükümlerini yasal güçten çıkaran anayasa kanunları çıkarıldı. Bu olağandışı bir yasal duruma yol açar; resmi olarak, Türk Anayasası 1869 Anayasası'na kadar yürürlükteydi; aslında, iktidarın örgütlenmesine ilişkin hükümleri sadece kâğıt üzerindeydi ve Knez Mihailo'nun anayasal kanunlarının hükümleri uygulanıyordu.⁸⁸

Sretenje Anayasası ve Türk Anayasası'nın eksiklikleri vardı, ancak Sırp Prenslığı'nde anayasallığın geliştirilmesi için önemleri tartışılmaz. Sretenje Anayasası, Sırbistan'ın bir devlet olarak hazırladığı ilk anayasadır. Sretenje Anayasası askıya alınmış olsa da, önemi Sırbistan'da parlamentarizm ve anayasallığı getirme girişimine yansıyor. Türk Anayasası'nın da eksiklikleri vardır, ancak öneminin tam olarak uzun yıllar (1838-1869) yürürlükte olması gerçeğine yansıdığını teyit etmeliyiz. Bu anayasanın kabul edilmesiyle Sırbistan sadece anayasa ile değil, aynı zamanda hukukun üstünlüğü ile yönetilen bir devlet oldu.

⁸⁸ *Муркович, а.г.м., с. 132.*

Kaynakça:**Gazeteler:**

Новине србске (Novine Srbske-Sırp Gazetesi) 3-8, 19 Ocak-22 Şubat 1935;

Новине србске (Novine Srbske-Sırp Gazetesi) 26, 20 Temmuz 1935.

Araştırmalar:

AKŞİN, S. *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2014.

ANDERSON, M. S. *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çev., İdil Eser, Yarı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ANĐIĆ, J, Protić-Benišek, V, Ninković, S., *О одређивању датума Карађорђевог рођења (Kara Yorgi'nin Doğum Tarihinin Belirlenmesi Üzerine)* Зборник радова Конференције Развој астрономије код Срба, III, Београд, (2004, s. 329-333.

ASLANTAŞ, S. *19. Yüzyılın Şafağında Balkanlar: Osmanlıda Sırp İsyanları*, Kitap Yayınevi, Ankara, 2007.

ASLANTAŞ, S. "Sırbistan'da Mileta'nın İhtilali", *Kebikeç*, 35, Ankara, 2013, s. 21-32.

ASLANTAŞ, S. "Sırp Knezliği'nde İktidar Mücadelesi: "1838 Türk Anayasası'nın (Turski Ustav)" İlanı, Büyük Güçler ve Osmanlı Devleti" *CTAD*, Yıl 9, Sayı 17 (Bahar), Ankara, 2013.

AYDIN, M., "The İstanbul Visit of the Serbian Knez Miloš Obrenović", *International Balkan Annual Conference (IBAC)*, Book Series 6, Istanbul, 2018, s.33-46.

АВРАМОВИЋ С. (Avramović, S), "Сретењски устав – 175 после" ("Sretenje Anayasası - 175 yıl sonra"), *Анали Правног Факултета, Београд*, 2010, s.36-65.

БАТАКОВИЋ, D. T., "Belgrade in the Nineteenth Century: A Historical Survey", *Journal of the North American Society for Serbian Studies*, vol. 16(2), Washington, 2002, s. 338-339.

BÖREKÇİ, M. Ç. *Osmanlı İmparatoruğunda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2001.

CEYLAN, A. "Sırbistan'ın İdare-i Dâhiliyesine Dâir Kanunnâme: 1838 Türk Anayasası (Turski Ustav)", *Türk Hukuk Tarih Araştırmaları*, İstanbul, 2019.

ГАВРИЛОВИЋ, М. (Gavrilović, M), "Суспендовање првог српског устава" ("İlk Sırp anayasasının askıya alınması"), *Из нове српске историје*, Београд, 1926.

ГАВРИЛОВИЋ, М. МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ (Miloš Obrenović), III, Београд, 2019.

ГАВРИЛОВИЋ, С. (Gavrilović, S), *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка (Birinci Sırp Ayaklanması Zamanında Kişiler ve Olaylar)*, *Нови Сад*, 1996.

HAMZAOĞLU, Y. *Sırbistan Türklüğü*, Logos-A Yayınevi, Üsküp, 2004.

- HOBSBAWM, E. *Haydutlar*, Çev, Fatma Taşkent, Logos Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- HOBSBAWM, E., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev., Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- ИВИЋ П. (Ivić, Petar), “Културна историја Срба у XIX веку”, *Историја српског народа*, V-2, Београд, 1981.
- JELAVIČH, B., *Russia's Balkan Entanglements, 1806—1914.*, Cambridge, 2004.
- JELAVIČH, C., JELAVIČH, B., *The Establishment of the Balkan National States, 1804—1920.* University of Washington Press, 2012.
- JELAVIČH, B. *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Çev., İhsan Durdu, Gulçin Tunalı, Hasim Koç, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.
- ЈОВАНОВИЋ, С. (Jovanović, S), *Уставобранитељи и њихова влада (Anayasanın Savunucuları ve Hükümetleri)*, Београд, 1931.
- ЈОВИЧИЋ, М. (Jović, M), *Устави Кнежевине и Краљевине Србије : 1835-1903 (Srbistan Prenslığı ve Krallığı Anayasaları: 1835-1903)*, Београд, 1988.
- КАНДИЋ, Љ. (Kandić, Ly), “Устав од 1838. године : “Турски устав”, (“1838 Anayasası:" Türk Anayasası”), *Устави Кнежевине и Краљевине Србије : 1835-1903*, Београд, 1988.
- KARAL, E. Z. *Osmanlı Tarihi*, Cilt V, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- KARPAT, K. H *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021.
- КОВАЧЕВИЋ, Б. (Kovacević, B), *Први Српски уставанак Према казивањима устаника и савремених посматрача (Luancılara ve Modern Gözlemcilere Göre İlk Sırp Ayaklanması)*, Београд, 1949.
- KURT, H. “Sırbistan”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul, s. 121-126, 2009.
- ЉУШИЋ, Р. (Lyuşić, R), “Милетина буна и доношење Сретењског устава”, *Станишта*, Крагујевац, 1985.
- ЉУШИЋ, Р. *Кнежевина Србија 1830–1839, (Sırp Knezliği:1830-1839)*, Београд, 1986.
- ЉУШИЋ, Р. *Вожд Карађорђе (Lider Kara Yorgi)*, I-II, Београд, 2000.
- ЉУШИЋ, Р. *Историја српске државности (Sırp devletinin tarihi)*, II, Београд, 2001.
- ЉУШИЋ, Р. *Књига о Начертанију : национални и државни програм Кнежевине Србије (Program Kitabı: Sırbistan Prenslığı Ulusal ve Devlet Programı)*, Београд, 2004.
- ЉУШИЋ, Р. *Оријентални новинар, европски политичар - Димитрије Давидовић (1789 — 1838), (Doğulu gazeteci, Avrupalı politikacı - Dimitrije Davidović (1789 - 1838)*, Београд, 2006.
- ЉУШИЋ, Р. “Живот кнеза Милоша од рођења до 1804. године” (“Doğumundan 1804'e kadar Prens Miloş'un Hayatı”), *Српске студије*, VII, 2017, s. 265-292;

- ЉУШИЋ, Р. Кнез Милош : (1783-1860) : државотворни владар (*Prens Milos: 1783-1860, Devleti İnşa Eden Hükümdar*), Београд, 2021.
- МИЛУТИНОВИЋ, К. (Milutinović, K), “Јаша М. Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији” (“Prodanović: Sırbistan’da Anayasal Gelişme ve Anayasa Mücadeleleri”), *Летопис Матице српске (Letopis Matice Srpske Chronicle)*, Yıl 110, Sayı 346, 3, 1936, s. 323-324.
- МИРКОВИЋ, З. С. (*Mirković, Z*), *Српска правна историја (Sırp Hukuk Tarihi)*, Београд, 2017.
- МОЊРАС, L. “The Balkan-Wide Dimension of 1838 “Turski Ustav”, *Srpske studije*, 11, Beograd, 2020.
- НЕНАДОВИЋ М. (Nenadović, M), *Мемоари (Папаз Матеја Ненадовић'ин Хатрати)* Београд, 1971.
- ОЗМИЋ, Н. (Ozmić, N), “Димитрије Давидовић – лик и дело” (“Dimitriye Davidović - kişilik ve çalışmalar”) *Зборник народног музеја Ниш*, 24, Ниш, 2016, р. 51-57.
- ÖZKAN, A. *Milos'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- ÖZKAYA, Y. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları: 1791-1808*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları,, Ankara, 1983.
- ÖZKAYA, Y. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*, ТТК Yayınları, Ankara, 1994.
- PAVLOWITCH, S. K. “British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 38, No. 90, London, 1959, s.146-165;
- ПАВЛОВИЋ-ЛАЗАРЕВИЋ, Г. (Pavlović-Lazarević, G), Јовановић, Р. (Yovanović, R), *Министри просвете Србије : 1811-1918, (Sırbistan Eğitim Bakanları: 1811-1918)*, Београд, 1994.
- ПАУНОВИЋ, Ј. (Paunović, Y), “Британско-француски утицаји на Срењевски устав и на основне законе кнеза Михаиља” (“Sretenje Anayasası ve Prens Mihailo'nun Temel Yasaları Üzerinde İngiliz-Fransız Etkileri”), *Српске студије (Serbian Studies)*, Београд, 8, 2017, s. 142;
- ПЕЈЧИЋ, П. (Pejić, P), *Српске новине Димитрија Давидовића (Sırp Gazetesi, Dimitrija Davidović'in gazetesi)*, Београд, 2014.
- RETROVIĆ, D. *Fransusko-sırpki odnosi 1800-2010 (Fransız-Sırp ilişkileri 1800-2010)*, Beograd; 2011.
- ПРОДАНОВИЋ, Ј. (Prodanović, Y), *Уставни развитак и уставне борбе у Србији, (Sırbistan'da Anayasal Gelişme ve Anayasal Mücadeleler)*, Београд, 1936.
- РОРОВ, Џ. (Popov, Cedomir), *Европа и српска револуција (Avrupa ve Sırp Devrimi)*, Novi Sad, 2004.
- ПОПОВИЋ, Р. Ј. (Popović, R), *Аврам Петронијевић 1791–1852 (Avram Petroniyevič 1791-1852)*, Београд, 2012.

- РАДОЈЕВИЋ, М. (Radoyević, M), , “Устав Кнежевине Србије од 1838. године (Турски Устав)”, (“1838 Sırbistan Prenslığı Anayasası (Türk Anayasası)”, *Политичка ревија*, 24/ 2, Београд, 2010.
- РАНЂЕЛОВИЋ, Н. (Rancelović, N.), ТОДОРОВИЋ-КРСТИЋ М (Todorović-Krstić, M),), *Одабрани извори из државноправне историје јужнословенских народа (Güney Slav Halklarının Devlet-Hukuk Tarihinden Seçilmiş Kaynaklar)*, Београд, 2009.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, В. (Stoyancević, V), *Милош Обреновић и његово доба, (Milos Obrenović ve Zamanı)*, Београд, 1966.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, В., *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856, 1856 (1829'daki Edirne Antlaşması'ndan 1856'daki Paris Kongresi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Güney Slav Halkları)*, Београд, 1971.
- СТОЈАНЧЕВИЋ, В. “Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839” (“Sırp Ulusal Devrimi ve 18. Yüzyılın Sonlarından 1839’a Devletin Yenilenmesi”), *Историја српског народа (Sırp Halkının Taribi)*, V-1. Београд, 1981.
- СТОЈИЧИЋ, С. (Stoyić, S), “ Доношење Сретењског устава” (“Sretenje Anayasasının Kabulü”), *150 година од доношења Сретењског устава : реферати и дискусија*, Крагујевац, 1985, s. 73-82;
- SUĆESKA, A. “Vilajetski ajani”, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XIII, Sarajevo, 1963, s. 167-197;
- ЂОРОВИЋ, В. (Corović, V), *Караџорђе и Први српски устанак (Kara Yorgi ve Birinci Sırp İyan)*, Београд, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, ТТК Yayınları, Ankara, 2010.
- YÜCEL Y, SEVİM A. *Türkiye Tarihi: Osmanlı Dönemi (1730-1861)*, IV, ТТК Yayınları, Ankara, 1992.
- YAŪCIOĞLU, A. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford, 2016.
- ЧУВРИЛОВИЋ, В. (Cubrilović), *Историја политичке мисли у Србију 19. века (XIX. у.у. 'da Sırbistan'da Politik Düşünceler Tarihi)*, Београд, 1958.
- ZENS, R, “Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan)”, *History Studies*, V. 3/3, 2011.

